

01

Λύκτος: Ελληνιστική Οικία Δ,
οικόπεδο Γ.Μ. Ζουραράκη
(φωτ.: Γ. Ρεθεμιωτάκης).

02

Όστρακο αρχαϊκού πίθου από την
Ελληνιστική Οικία Δ της Λύκτου
(φωτ.: Γιάννης Παπαδάκης-
Πλουμίδης).

ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΠΙΘΟΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

— *Το παράδειγμα της Λύκτου
στην κεντρική Κρήτη*

Ανθεκτικά τα αρχαία πιθάρια, αρκετά από τα οποία αποτελούν προϊόντα του μακρόβιου εργαστηρίου κεραμικής στην ενδοχώρα της επαρχίας Πεδιάδος, επιβεβαιώνουν, με τη μακροχρόνια χρήση τους, την εξέχουσα σημασία της μεταποίησης και της αποθήκευσης των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων στους αρχαίους χρόνους. Στην αρχαία πόλη της Λύκτου, τα αποθέματα τροφής σε πίθους και σε διάφορα φέροντα σκεύη από φθαρτά υλικά, μαζί με τα εποχιακά προϊόντα, εξασφάλιζαν επάρκεια τροφής σε πέντε ενήλικα μέλη καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, πρακτική συνήθης και στην προβιομηχανική Κρήτη.

Δρ ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΓΚΑΛΑΝΑΚΗ, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Ηρακλείου
Δρ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Αρχαιολόγος, Υπουργείο Δικαιοσύνης
Δρ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ, Αρχαιολόγος, Επιμελητής
Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής Κνωσού

Χάρτης 1

Διασπορά αρχαϊκών
πίθων σε
ελληνιστικούς
οικισμούς
της κεντρικής Κρήτης.
Με μαύρο
σημειώνονται
οι αρχαϊκές θέσεις,
με κόκκινο
οι ελληνιστικές.

Η ΕΥΡΕΣΗ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΠΙΘΩΝ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙ-
στικούς οικισμούς της κεντρικής, κυρίως, Κρή-
της είναι συχνό φαινόμενο. Πίθοι του ύστερου
7ου–6ου αιώνα π.Χ. εντοπίζονται καταρχήν σε
αποθηκευτικούς χώρους ελληνιστικών δρομι-
κών οικιών, κυρίως κατά παράταξη σε λίθινες
βάσεις, σε λαξευτά ορύγματα ή απευθείας στα
πλακόστρωτα δάπεδά τους. Παράλληλα, αρχαι-
κοί πίθοι σώζονται, σε πρωτογενή ή δευτερογε-
νή χρήση, σε άμεση συνάφεια με σταθερές κατα-
σκευές, όπως εστίες, θρανία ή εξέδρες, σε (νιμ-)
υπαίθριους ή στεγασμένους εργαστηριακούς ή
μη χώρους, συχνά μαζί με λίθινα εργαλεία άλε-
σης και απανθρακωμένους καρπούς δημητρια-
κών, εξυπηρετώντας αποθηκευτικές και τροφο-
παρασκευαστικές δραστηριότητες.

Στο άρθρο παρουσιάζονται σχετικά παραδείγ-
ματα από τη Λύκτο αλλά και την ενδοχώρα της
επαρχίας Πεδιάδος (Λύκτος, Καστέλι, Αρκαλο-
χώρι, Αρκάδες κ.ά.), τη βόρεια κεντρική Κρήτη
(Κνωσός, Αγία Πελαγία) και τη Δυτική Μεσα-
ρά (Φαιστός).

Λύκτος

ΘΕΣΗ «ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ»

Οικίες Α και Β: Στον αγρό ιδιοκτησίας Νικ. Στ.
Γαλετάκη και Εμμ. Δημ. Ζουραράκη (Χάρτης
2) αποκαλύφθηκε τμήμα ελληνιστικής οικίας
(Οικία Α) που, μεταξύ άλλων, περιείχε επτά
ανάγλυφους πίθους του ύστερου 7ου–πρώιμου
6ου αιώνα π.Χ. Πέντε από αυτούς, θραυσμένοι

κατά χώραν, είχαν τοποθετηθεί κατά παράταξη.
Στο εσωτερικό ορισμένων βρέθηκαν κύπελλα,
σκύφοι, λεκανίδες, αμφορείς και προχοΐδια του
ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ.²

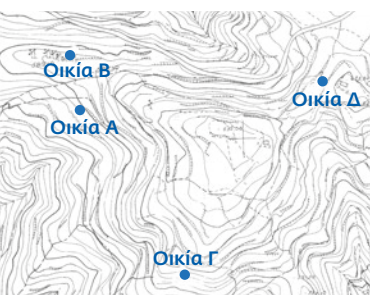
Δύο περίπου δεκαετίες αργότερα ανασκάφη-
κε τμήμα μίας ακόμη ελληνιστικής οικίας (Οι-
κία Β) με πλακόστρωτο δάπεδο, στον αγρό ιδιο-
κτησίας Εμμ. Δημ. Ζουραράκη³. Συλλέχθηκαν
όστρακα κυρίως από το λαιμό και τους ώμους
τριών τουλάχιστον ανάγλυφων πίθων του ύστε-
ρου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. Στον ίδιο με
αυτούς χώρο βρέθηκαν θραύσματα από πινά-
κιο και σκύφο του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου
αιώνα π.Χ.

ΘΕΣΗ «ΚΟΥΤΕΛΑ»

Οικία Γ: Δείψανα ελληνιστικής οικίας (Οικία Γ)
διερευνήθηκαν στον αγρό ιδιοκτησίας Εμμ. Πα-
παδογιωργάκη⁴ (Χάρτης 2). Στο δάπεδο απο-
θηκευτικού χώρου της εντοπίστηκαν θραυσμέ-
νοι κατά χώραν, λόγω πτώσης της οροφής, επτά
τουλάχιστον ανάγλυφοι πίθοι του ύστερου 7ου–
πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. Λύχνος του ύστερου
4ου–πρώιμου 3ου αιώνα π.Χ. είχε τοποθετηθεί
μέσα σε έναν από αυτούς. Κάτω από τα θραύ-
σματα των πίθων βρέθηκαν 59 ακέραια αγγεία
του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ., όπως
πινάκια, λεκανίδες και οinoχόες. Στον ίδιο χώρο
συλλέχθηκαν μεγάλος αριθμός αγγύθων, μεταλ-
λικά και λίθινα εργαλεία, καθώς επίσης χάλκινο
νόμισμα της αρχαίας πόλης της Λύκτου.

03

Χάρτης 2

Ελληνιστικές Οικίες Α–Δ της Λύκτου.

03

Γενική άποψη της αρχαίας ακρόπολης Λύκτου από νοτιοανατολικά.

ΘΕΣΗ «ΑΦΕΝΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΣ»

Οικία Δ: Βορειοδυτικά της εκκλησίας του Αφέντη Χριστού (Χάρτης 2), στον αγρό ιδιοκτησίας Γ.Μ. Ζουραράκη, ήρθε στο φως ελληνιστική οικία (Οικία Δ), ακριβώς νοτιοανατολικά του συγκροτήματος των ρωμαϊκών κογχών και των ύστερων ρωμαϊκών καταστημάτων⁵. Περιλάμβανε ευρύχωρο κεντρικό δωμάτιο με ορθογώνια λιθόκτιστη εσχάρα ανάμεσα σε τέσσερις βάσεις κιόνων και λιθόκτιστη τράπεζα (εικ. 1), καθώς επίσης αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους, όπου βρέθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων (κάνθαροι, κύπελλα, πινάκια, πρόχοι, κρατήρες, λύχνι) του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ., μαζί με θραύσματα ανάγλυφων πίων του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. Ο χώρος απέδωσε επίσης πολλές πυραμιδικές αγνύθες, θραύσματα ειδωλίων, μία χάλκινη λαβή, εφελίδα και σιδερένιους ήλους, καθώς και απανθρακωμένους καρπούς, κυρίως σιτηρών.

Η χρονολόγηση και τα ανασκαφικά εν γένει δεδομένα των Οικιών Α–Δ πιθανότατα συνδέονται με την καταστροφή της Λύκτου από τους Κνωσίους στα 221–220 π.Χ.⁶. Στην ομάδα των αρχαϊκών πίων από τις συγκεκριμένες οικίες (εικ. 5, 6, 9α–ε, 11) θα πρέπει να προστεθούν και αυτοί που βρέθηκαν στη θέση «Βορεινά», στον αγρό ιδιοκτησίας Εμμ. Νικ. Ταμπακάκη, βορειοανατολικά του ρωμαϊκού βουλευτηρίου, όπου πιθανότατα υπήρχε δημόσιο οικοδόμημα των

κλασικών χρόνων, θεμελιωμένο σε υστεροαρχαϊκά στρώματα⁷. Πέντε ακόμη αρχαϊκοί πίθοι, ένας στο Ashmolean Museum της Οξφόρδης και τέσσερις στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου⁸, προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της Λύκτου.

Καστέλι Πεδιάδος

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΚΤΗΡΙΟ

Κατά την ανασκαφή στο κεντρικό μινωικό κτήριο⁹ εντοπίστηκαν λείψανα ελληνιστικών τοιχοδομών και δρόμου, απ' όπου συλλέχθηκαν αγνύθες και όστρακα ανάγλυφων πίων του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ., αναμειγμένα με ελάχιστα μελαμβραφή και άβαφα μικρογραφικά κύπελλα του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ.

Αρκαλοχώρι

ΘΕΣΗ «ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ»

Στην ήπια κατωφερή κλιτύ του λόφου του Προφήτη Ηλία, όπου εκτεινόταν εύρωστος ελληνιστικός οικισμός¹⁰, ήρθαν στο φως τρία οικιστικά συγκροτήματα (Α, Β1–3 και Γ) της ίδιας εποχής.

Οικίες Β1–3 (Οικόπεδο Γ. Ρασιδάκη): Στο εκτεταμένο στρώμα καταστροφής των τριών μονοδρομικών Οικιών Β1–3, και ιδιαίτερος στους αποθηκευτικούς χώρους τους, εντοπίστηκε κεραμική του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ. μαζί με μεγάλο αριθμό ανάγλυφων πίων του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ.,

οι οποίοι είχαν αρχικά τοποθετηθεί κατά παράταξη πάνω σε λίθινες βάσεις. Στον ημιυπαίθριο χώρο της κεντρικής Οικίας Β1, σε μικρή απόσταση από ορθογώνια λιθόκτιστη εστία, βρέθηκε κατά χώραν ανάγλυφος πίθος του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. (εικ. 7).

Οικία Γ (Οικόπεδο Α. Νταναλάκη): Αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια πιθανότατα για αποθήκευση σιτηρών. Στο δάπεδό τους, πάνω σε λίθινες βάσεις, βρέθηκαν τρεις ανάγλυφοι πίθοι του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ., θραυσμένοι κατά χώραν (εικ. 8), με κεραμική του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ. και λίθινα εργαλεία άλεσης¹¹.

Κνωσός

Στις αρχές του 1938¹² ήλθε στο φως, έπειτα από καθίζηση του εδάφους, το ανώτερο τμήμα φρεατίου ακριβώς πίσω από την πρόσοψη της λεγόμενης «Ανεξερεύνητης Έπαυλης». Περιείχε κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων και όστρακα του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ., καθώς και τμήματα πύθων του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ., χωρίς άλλη σύγχρονή τους κεραμική.

Αγία Πελαγία

Η ανασκαφική έρευνα στις παρυφές του ακρωτηρίου Σούδα, στον σύγχρονο οικισμό της Αγίας Πελαγίας, αποκάλυψε ελληνιστικά οικιστικά συγκροτήματα (Οικίες Α–Γ) θεμελιωμένα σε ΜΜ ΠΙΒ–ΥΜ ΙΙΙ στρώματα¹³. Στους αποθηκευτικούς χώρους τους, σε στρώμα καταστροφής, βρέθηκαν ανάγλυφοι πίθοι του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. μαζί με ελληνιστικά αγγεία του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ.

Φαιστός

ΧΑΛΑΡΑ

Κατά την ανασκαφή του ελληνιστικού οικισμού, νοτιοανατολικά του ανακτόρου, βρέθηκαν ανάγλυφοι πίθοι του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. αναμειγμένοι με κεραμική του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ.¹⁴.

Δυτικά της πλατείας του θεάτρου του μινωικού ανακτόρου: Αποκαλύφθηκαν εννέα χώροι και διερευνήθηκαν άλλοι τρεις, καθώς επίσης λιθόστρωτη αυλή με φρεάτιο¹⁵. Από το στρώμα του ύστερου 3ου–πρώιμου 2ου αιώνα π.Χ. συλλέχθηκε ενεπίγραφος αρχαϊκός πίθος, θραυσμένος κατά χώραν, σε μικρή απόσταση από ορθογώνια λιθόκτιστη εστία (εικ. 10).

Ακριβή παράλληλα των παραπάνω ανάγλυ-

φων πύθων εντοπίζονται σε υστερογεωμετρικές–αρχαϊκές θέσεις της επαρχίας Πεδιάδος, όπως το Καστέλι¹⁶, η Κασταμονίτσα¹⁷, οι Αρκάδες¹⁸, το Σμάρι¹⁹, οι Κασσάνοι²⁰ και το Αστρίτσι²¹. Επίσης, η Κνωσός, η Αμνισός, οι Αρχάνες, οι Γωνιές και ο Πρινιάς στην κεντρική Κρήτη²², η Δρήρος, το Καβούσι²³ και ο Αζοριάς²⁴ στην ανατολική (Χάρτης 1).

Η παρουσία πύθων του ύστερου 7ου–πρώιμου 6ου αιώνα π.Χ. σε ελληνιστικές οικίες, συχνά με χρηστικά αγγεία του 3ου–2ου αιώνα π.Χ. στο εσωτερικό τους, προφανώς στο πλαίσιο αποθήκευσης της οικοσκευής, συσχετίζεται με την πρακτική της μακροχρόνιας χρήσης τους, η οποία οφείλεται στην ανθεκτική τους κατασκευή, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από εθνογραφικές μαρτυρίες. Παράλληλα, οι συγκεκριμένοι πίθοι συνδέονται με την ύπαρξη ενός μακρόβιου εργαστηρίου κεραμικής στην ενδοχώρα της επαρχίας Πεδιάδος, τα ακριβή χαρακτηριστικά του οποίου χρήζουν περαιτέρω έρευνας και εργαστηριακής τεκμηρίωσης.

Οικιακές αποθηκευτικές πρακτικές στην πόλη της Λύκτου

Η παραγωγή και η αποθήκευση, θεμέλιοι λίθοι της οικονομίας, εξασφαλίζουν τις διατροφικές ανάγκες των νοικοκυριών, αντανακλώντας παράλληλα την κοινωνική τους θέση²⁵. Η διατήρηση αρχαϊκών πύθων στην ελληνιστική φάση των οικιών της Λύκτου, των Αρκάδων, του Προφήτη Ηλία Αρκαλοχωρίου και άλλων θέσεων, μαζί με λίθινα εργαλεία άλεσης και επεξεργασίας δημητριακών, επιβεβαιώνει την εξέχουσα σημασία της μεταποίησης και της αποθήκευσης αγαθών στους αρχαίους χρόνους. Το απόθεμα στους πύθους και σε διάφορα άλλα φέροντα σκεύη από φθαρτές πρώτες ύλες, μαζί με τα εποχιακά προϊόντα, εξασφάλιζαν επάρκεια διατροφικών αγαθών σε πέντε ενήλικα μέλη για οκτώ μήνες, πρακτική που ήταν συνήθης κατά την προβιομηχανική Κρήτη.

Τα ευρήματα στην Οικία Γ της Λύκτου, μία από τις τέσσερις συνολικά οικίες που έχουν έως τώρα ανασκαφεί στη σημαντική αυτή πόλη, δίνουν αξιόλογες πληροφορίες για τις αποθηκευτικές πρακτικές που υιοθετήθηκαν από το νοικοκυριό που τις χρησιμοποίησε για τελευταία φορά. Στην αποθήκη του βρέθηκαν 59 ελληνιστικά αγγεία οικιακής, κυρίως, χρήσης, καθώς και επτά μεγάλοι πίθοι που χρονολογούνται από το γ' τέταρτο του 7ου αιώνα π.Χ. έως και τον πρώιμο 6ο αιώνα π.Χ.²⁶, αποδεικνύοντας την ανθεκτικότητα των σκευών αυτών²⁷.

04

Αρκαλοχώρι:
Ελληνιστική Οικία
Β1–3, οικόπεδο
Γ. Ρασιδάκη
(φωτ.: Κ. Γκαλανάκη).

05, 06

Όστρακα αρχαϊκών
πύθων από τις Οικίες
Α–Δ Λύκτου
(φωτ.: Γιάννης
Παπαδάκης–
Πλουμίδης).

04

05

06

09α

09β

07
Αρκαλοχώρι:
Ελληνιστική Οικία
Β1-3, οικόπεδο Γ.
Ρασιδάκη
(φωτ.: Κ. Γκαλανάκη).

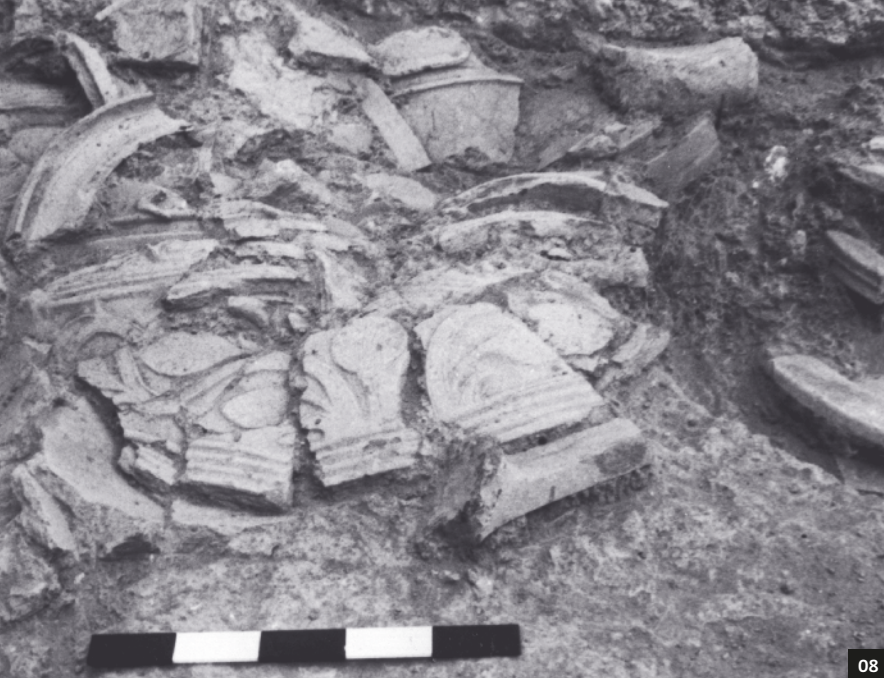
08
Αρκαλοχώρι:
Ελληνιστική Οικία Γ,
οικόπεδο Α.
Νταναλάκη (φωτ.:
Στ. Μανδαλάκη).

09α-ε
Όστρακα αρχαϊκών
πίθων από τις Οικίες
Α-Δ της Λύκτου
(φωτ.: Γιάννης
Παπαδάκης-
Πλουμίδης).

10
Φαιστός-«Χάλαρα»:
Ελληνιστική οικία.

10

08

09γ

096

09ε

Πώς μπορούν οι πίθοι της Οικίας Γ να συμβάλουν στην —έως ένα βαθμό υποθετική— ανασύνθεση της διατροφικής αυτάρκειας των ενοίκων πριν από την καταστροφή της κατοικίας τους το 221–220 π.Χ.; Δημητριακά, όσπρια, λάδι και κρασί, βασικά αγαθά για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών ενός μεσογειακού νοικοκυριού, θα ήταν πιθανώς αποθηκευμένα στους πίθους αυτούς, η συνολική χωρητικότητα των οποίων υπολογίζεται στα 2.100 έως 2.800 λίτρα²⁸, παρέχοντας διατροφική επάρκεια σε τουλάχιστον πέντε ενήλικες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους²⁹. Νωπά αγαθά θα συνέβαλλαν επίσης στην κάλυψη των διατροφικών αναγκών του νοικοκυριού, που θα πρέπει να διέθετε και κάποιο απόθεμα για τις περιόδους αφορίας. Εικόνα ευμάρειας παρατηρείται και στις άλλες οικίες της πόλης, σε ορισμένες από τις οποίες βρέθηκαν πίθοι με αξιόλογο αποθηκευτικό δυναμικό. Η εντύπωση αυτή, ωστόσο, δεν πρέπει να γενικεύεται, καθώς άλλα νοικοκυριά φαίνεται πως είχαν πιο περιορισμένο βαθμό διατροφικής επάρκειας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ελληνιστικού οικισμού στον Προφήτη Ηλία Αρκαλοχωρίου. Τα αγαθά που ήταν αποθηκευμένα στην Οικία Γ κάλυπταν τις ανάγκες του νοικοκυριού για μια περίοδο όχι μεγαλύτερη από οκτώ μήνες. Εθνογραφικές μαρτυρίες από την προβιομηχανική Κρήτη υποδεικνύουν, εξάλλου, ότι διαφορετικά είδη αγαθών ήταν άφθονα αμέσως μετά τη συγκομιδή στα κελάρια των οικιών, αλλά μειώνονταν σταδιακά με την πάροδο του έτους. Οι ανοιξιότικοι μήνες θα ήταν δύσκολοι καθώς οι προμήθειες σταδιακά εξαντλούνταν.

Ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν και από τη μελέτη των αποθηκευτικών πρακτικών στην Όλυνθο³⁰, όπου οι περισσότερες από τις οικίες στερούνταν αποθηκευτικών αγγείων και μόνο ορισμένες διέθεταν από τρεις έως πέντε μεγάλους πίθους, ακολουθώντας διαφορετικές αποθηκευτικές και οικονομικές στρατηγικές³¹. Μάλιστα, ορισμένα νοικοκυριά φαίνεται πως αποθήκευαν τα αγροτικά τους προϊόντα σε συγκροτήματα της υπαίθρου. Οι διαφορετικές οικονομικές στρατηγικές των νοικοκυριών της Ολύνθου υποδηλώνουν ότι οι «ηθικές» και οι «πολιτικές» προσεγγίσεις στη μελέτη των οικονομικών του παρελθόντος δεν είναι ασύμβατες μεταξύ τους. Κύρια μέριμνα ορισμένων νοικοκυριών ήταν η εξασφάλιση αξιόπιστης διαβίωσης³² και όχι η μεγιστοποίηση του κέρδους, ενώ άλλα νοικοκυριά ίσως³³ προσέβλεπαν σε πιο ριψοκίνδυνες πρακτικές, γνωρίζοντας τόσο τους

11

Όστρακα αρχαίων
πίθων από τις Οικίες
Α-Δ της Λύκτου
(φωτ.: Γιάννης
Παπαδάκης-
Πλουμίδης).

βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους κιν-
δύνους όσο και τα αντίστοιχα πλεονεκτήματα.
Εξάλλου είναι γεγονός ότι η «θητική» οικονομία
δίνει έμφαση στη συλλογικότητα, ενώ η «πολι-
τική» στον ανταγωνισμό.

Είναι, συνεπώς, πιθανό και η Λύκτος να υιο-
θέτησε παρόμοιες οικονομικές συμπεριφορές,
όπως άλλωστε και άλλα οικιστικά κέντρα της
ελληνιστικής Κρήτης. Οι αρχαιολογικές μαρ-
τυρίες, ωστόσο, είναι πολύ περιορισμένες για
να δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της οικι-

ακής της οικονομίας, γεγονός που καθιστά τη
συνέχιση της αρχαιολογικής έρευνας ακόμα πιο
επιτακτική.

* Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην επίτιμη Έφορο
Αρχαιοτήτων Αγγελική Λεμπέση, στον Μιχάλη Σπυριδάκη,
χαρτογράφο της ΕΦΑΗ, στη Στέλλα Μανδαλάκη,
διευθύντρια του ΑΜΗ, στο φωτογράφο Γιάννη Παπαδάκη-
Πλουμίδα και στην αρχαιολόγο της ΕΦΑΗ Δανάη
Κοντοπόδη.

Σημειώσεις

- 1 Για παραδείγματα από την Ανατολική και τη Δυτική Κρήτη, βλ. Galanaki / Papadaki / Christakis 2015 (με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία).
- 2 Πλάτων 1957, σ. 336.
- 3 Λεμπέση 1971, σ. 499· Εγγλέζου 2005, σ. 94.
- 4 Λεμπέση 1969, σ. 418· Λεμπέση 1971, σ. 494–496· Εγγλέζου 2005, σ. 94.
- 5 Ρεθεμιωτάκης 1983, σ. 354· Ρεθεμιωτάκης 1984, σ. 51–58· Εγγλέζου 2005, σ. 94.
- 6 Πολύβιος Δ 53. 3–4· Λεμπέση 1971, σ. 496· Ρεθεμιωτάκης 1983, σ. 354.
- 7 Λεμπέση 1971, σ. 497.
- 8 Schäfer 1957, σ. 12, 13, 17.
- 9 Ρεθεμιωτάκης 1991, σ. 996· Εγγλέζου 2005, σ. 110.
- 10 Γκαλανάκη / Τριανταφυλλίδη 2018· Galanaki / Papadaki / Christakis 2015.
- 11 Μανδαλάκη 1997, σ. 998.
- 12 Callaghan 1981, σ. 36· Εγγλέζου 2005, σ. 34.
- 13 Αλεξίου 1973, σ. 560–562· Ιωαννίδου–Καρέτσου 1973, σ. 200–212· Εγγλέζου 2005, σ. 31.
- 14 Levi 1967–1968, σ. 55–166.
- 15 Levi 1969, σ. 153–176.
- 16 Schäfer 1957, σ. 25.
- 17 Schäfer 1957, σ. 17.
- 18 Schäfer 1957, σ. 16–17, 22· Λεμπέση 1971, σ. 499–500.
- 19 Χατζή–Βαλλιάνου / Ευθυμίου 2000, σ. 539–540.
- 20 Αλεξίου 1972, σ. 621.
- 21 Schäfer 1957, σ. 13, 16.
- 22 Schäfer 1957, σ. 12, 13, 16, 20, 21, 24.
- 23 Schäfer 1957, σ. 17–18, 22.
- 24 Haggis 2015.
- 25 Christakis 2008, σ. 11–12.
- 26 Λεμπέση 1971, σ. 494–496.
- 27 Shott 1996· Christakis 2015, σ. 4.
- 28 Για μια διαχρονική θεώρηση της διατροφής στην Κρήτη από τους προϊστορικούς χρόνους έως και τον 19ο αιώνα, βλ. Christakis 2008, σ. 19–32.
- 29 Christakis 1999· Christakis 2008, σ. 28–34.
- 30 Cahill 2002, σ. 226–236.
- 31 Cahill 2002, σ. 281–285.
- 32 Wolf 1969, Scott 1976.
- 33 Popkins 1979.

Βιβλιογραφία

- Αλεξίου 1972: Αλεξίου Στ., «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολικής Κρήτης», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 27 (1972), Β2, Χρονικά, σ. 619–624.
- Αλεξίου 1973: Αλεξίου Στ., «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολικής Κρήτης», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 28 (1973), Β2, Χρονικά, σ. 560–562.
- Γκαλανάκη / Τριανταφυλλίδη 2018: Γκαλανάκη Κ. / Τριανταφυλλίδη Ι., «Λαξευτές πόλεις και ακροπόλεις της Κλασικής–Ελληνιστικής περιόδου στην Κρήτη», *Πεπραγμένα του ΙΑ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Α2.1, *Ρέθυμνο 21–27 Οκτωβρίου 2011*, Ρέθυμνο 2018, σ. 63–173.
- Cahill 2002: Cahill N., *Household and City Organization at Olynthus*, New Haven / London 2002.
- Callaghan 1981: Callaghan P., «The Little Palace Well and Knossian Pottery of the later third and second Centuries BC», *BSA* 76 (1981), σ. 35–58.
- Christakis 1999: Christakis K.S., «Pithoi and Food Storage in Neopalatial Crete: A Domestic Perspective», *WorldArch* 31 (1999), σ. 1–20.
- Christakis 2008: Christakis K.S., *The Politics of Storage. Storage and Sociopolitical Complexity in Neopalatial Crete* (Prehistoric Monograph, 25), Philadelphia 2008.
- Christakis 2015: Christakis K.S., *Cretan Bronze Age Pithoi. Traditions and Trends in the Production and Consumption of Storage Containers in Bronze Age Crete* (Prehistoric Monographs, 18), Philadelphia 2015.
- Εγγλέζου 2005: Εγγλέζου Μ., *Η Ελληνιστική Κεραμική της Κρήτης*, Ηράκλειο 2005.
- Galanaki / Papadaki / Christakis 2015: Galanaki E.C. / Papadaki Ch. / Christakis S.K., «The Hellenistic settlement on Prophetes Elias hill at Arkalochori, Crete: preliminary remarks», στο D.C. Haggis / C. Antonaccio (επιμ.), *Classical Archaeology in Context*, 2015, σ. 315–332.
- Haggis 2015: Haggis D.C., «The Archaeology of Urbanization: Research Design and the Excavation of an Archaic Greek City on Crete», στο D.C. Haggis / C. Antonaccio (επιμ.), *Classical Archaeology in Context*, 2015, σ. 219–258.
- Ιωαννίδου–Καρέτσου 1973: Ιωαννίδου–Καρέτσου Α., «Δοκιμαστική έρευνα εις Αγίαν Πελαγίαν Ηρακλείου Κρήτης», *ΠΑΕ* 1973, σ. 200–212.
- Λεμπέση 1969: Λεμπέση Α., «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολικής Κρήτης», *Αρχαιολογικό Δελτίο* (1969), Β2, Χρονικά, σ. 415–418.
- Λεμπέση 1971: Λεμπέση Α., «Λύττος, Αφρατί», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 26 (1971), Β2, Χρονικά, σ. 493–501.
- Levi 1927–29: Levi D., «Arkades, I pithoi cretesi a rilievo», *ASAtene* X–XII (1927–29), σ. 58–77.
- Levi 1967–68: Levi D., «L'abitato di Festos in localita "Chalara"», *ASAtene* XLV–XLVI (1967–68), σ. 55–166.
- Levi 1969: Levi D., «Un pithos iscritto da Festos», *Κρητικά Χρονικά* ΚΑ΄ (1969), σ. 153–176.
- Μανδαλάκη 1997: Μανδαλάκη Σ., «Αρκαλοχώρι», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 52 (1997), Β3, Χρονικά, σ. 998.
- Πλάτων 1957: Πλάτων Ν., «Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1957», *Κρητικά Χρονικά* ΙΑ΄ (1957), σ. 326–340.
- Popkins 1979: Popkins S.L., *The Rational Peasant. The Political Economy of Rural Society in Vietnam*, Berkley 1979.
- Ρεθεμιωτάκης 1983: Ρεθεμιωτάκης Γ., «Λύκτος Πεδιάδας», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 38 (1983), Β2, Χρονικά, σ. 354.
- Ρεθεμιωτάκης 1984: Ρεθεμιωτάκης Γ., «Ανασκαφική έρευνα στη Λύττο», *Λύκτος* 1 (1984), σ. 50–65.
- Ρεθεμιωτάκης 1991: Ρεθεμιωτάκης Γ., *Αρχαιολογικό Δελτίο* 46 (1991), Β2, Χρονικά, σ. 396.
- Shäfer 1957: Schäfer J., *Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8–6 Jahrhunderts v. Chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos, Boiotien*, Stuttgart 1957.
- Scott 1976: Scott J.C., *The Moral Economy of the Peasant*, Yale 1976.
- Shott 1996: Shott M., «Mortal pots: on use life and vessel size in the formation of ceramic assemblages», *American Antiquity* 61 (1996), σ. 463–482.
- Smyth 1989: Smyth M.P., «Domestic Storage Behavior in Mesoamerica: An Ethnoarchaeological Approach», *Archaeological Method and Theory* 1 (1989), σ. 89–138.
- Wolf 1969: Wolf E.R., *Peasants*, New Jersey 1969.
- Χατζή–Βαλλιάνου / Ευθυμίου 2000: Χατζή–Βαλλιάνου Δ. / Ευθυμίου Ο., «Κεραμική από την Ακρόπολη Σμαρίου», *Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Α3, Ηράκλειο 2000.